

Kaip lietuvių bajorija „sirusėjo“ XIV–XVI a.

Dr. Artūras Dubonis

Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, Vilnius
El. p. arturas.dubonis@istorija.lt

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjama lietuvių, jų etnosocialinio elito – bajorijos – surusėjimo XIV–XVI a. problema. Tyrime atskleidžiama, kad socialiniai, politiniai ir etnokultūriniai santykiai LDK valdžios viršūnėse ir privilegijuotame luome neskatinė lietuvių bajorijos surusėjimo. Akcentuojama lietuvių kultūros ir raštijos atstovų etnocentrizmo puoselėjama kalbų lygybės vizija, kuri pureno dirvą ankstyvųjų naujųjų laikų lietuvių tautos (nacijos) arba lietuvių nacionalizmo idėjoms daiginti.

Esminiai žodžiai: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, lietuvių tauta, rusai, rusėnai, surusėjimas, nacionalizmas.*

Abstract. This article presents an analysis of the issue of how Lithuanians, namely, their ethno-social elite – the nobility – became more Russian in the 14th–16th centuries. The study reveals that social, political and cultural relations at the top levels of government in the GDL and in the privileged estate did not encourage the Lithuanian nobility to “turn Russian”. The ethnocentric vision of language equality nurtured by representatives of Lithuanian culture and writing is highlighted, which in turn established a fertile ground in which the nationalist ideas of the early modern period’s Lithuanian nation could germinate.

Keywords: *Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian nation, Russians, Ruthenians, russification, nationalism.*

Įvadas

Ašmenos pavieto bajoras katalikas Jonas Kazimieras Paškevičius Pirmojo Lietuvos Statuto (1529 m.) Slucko nuoraše 1621 m. rugpjūčio 22 d. data užrašė panegirines eiles, kuriomis šlovino Lietuvoje klestinčią rusų / rusėnų* kalbą, kartu metaforiškai apibūdino ir jos įtaką: nemokėdamas liksi juokdariu Lietuvoje¹.

Полска квітнет лациною,
Литва квітнет русчызною.
Без той в Полще не пребудеш,
Без сей в Литве блазном будзеш.
Той лацина² язык дает,
Та без руси не вытрвает.
Ведзь же юж, рус, иж тва хвала
По сем свете юж дойзра.ла.
Весели ж се ты, русине,
Тва слава никгды не зкгине.

Eilėraštas, kaip visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) rusėniškumo apoteozė, o jo reikšminga dalis yra rusėniškumu žydyti Lietuva, dažnai cituojamas baltarusių istoriografijoje. Tvirtinama, kad jis iliustruoja lietuvių ir rusėnų kultūros komponentų susiliejimą ir paliudija ankstyvųjų naujųjų laikų baltarusių ir lietuvių konsolidaciją³. Tai gimstančios LDK *litvinų* nacijos reiškinys. Tapdami *litvinais* XVI a. dalis LDK lietuvių suslavėjo: surusėjo / subaltarusėjo, o rusėnų (senosios baltarusių) kalbos⁴ (su ja ir rašto) perėmimas pristatomi kaip reikšmingiausia šio tapsmo kultūrinė išraiška. *Litvinizacija*, t. y. lietuvių etnokultūrinės tapatybės kaita, pirmiausia apėmė lietuvių visuomenės privilegijuotąjį luomą: diduomenę ir kitus platesnius bajorijos sluoksnius⁵.

* Vardas *rusai* chronologiškai bus vartojamas šios rūšies rytų slavų tapatybei LDK iki XV a. vidurio apibūdinti. Vėlesniam laikotarpiui, kai įsibėgėjo lietuvių ir rusų diduomenės sociopolitinė integracija, taikomas *rusėnų* vardas.

¹ *Pirmojo Lietuvos Statuto Slucko nuorašas*. Parengė Irena Valikonytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, p. XI.

² Rankraštyje „латка“.

³ ДЗЯРНОВИЧ, О. И. Не обчым яким языком, але своим власным»: «руска мова» как «место памяти» руси ВКЛ XVI–XVII вв. «Места памяти» руси конца XV – середины XVIII в., отв. сост., отв. ред. серии Андрей В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2019, p. 115–119.

⁴ ДЗЯРНОВИЧ, АЛЕГ. Літоўская мова ў Вялікім Княстве Літоўскім: паміж функцыяй і статусам. *Палітычная сфера*, № 16–17 (1–2), 2011, p. 135, 139.

⁵ ВОРОНИН В. А. На пути к современной литвинской нации (по материалам Второго и Третьего сводов Белорусско-литовского летописания). *Нарративы руси конца XV – середины XVIII в.: в поисках своей истории*, отв. сост., отв. ред. серии Андрей В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2018, p. 140.

Šis ir kiti giminingi lietuvių (bajorijos) „surusėjimo / nesurusėjimo“ diskursai lietuvių, baltarusių, rusų ir lenkų istoriografijose yra nuolat diskutuojami⁶. Straipsnyje nagrinėdami lietuvių, jų etnosocialinio elito – bajorijos – surusėjimo XIV–XVI a. problemą įsijungiame į minėtą diskusiją. Į spėjamo „surusėjimo“ reiškinį ketiname pažvelgti XV–XVII a. pirmosios pusės iškilų politikos, kultūros ir literatūros veikėjų – laikmečio amžininkų – akimis.

Gimtosios kalbos reikšmė vėlyvųjų viduramžių lietuvių tapatybėje. Janas Długoszas

Rusų poveikis, įtaka lietuviams, abiejų etnosų kontaktai siekia laikus iki lietuvių valstybingumo atsiradimo. Istoriskai jų indėlis į lietuvių etnokultūrinę emancipaciją buvo didelis. Lietuvių valdžios, dinastijos, veikloje lietuvių ir rusų kontaktai plėtojosi pirmiausia aukščiausiuose visuomenės sluoksniuose, ir tuo objektyviai buvo skatinami akultūracijos procesai. Atsidūrusius akultūracijoje abiejų LDK etnosų viršūnes pradėjo sieti kultūrinės ir kalbinės simbiozės ryšiai⁷. Šiame procese lietuviai nebuvo nugalinti šalis. Kai kurie XIV–XV a. apie Lietuvą rašę užsienio autoriai iš tiesų lietuvių kalboje, tikėjime ir aprangos modelyje regėjo daug rusiškų kultūrinių bruožų⁸. Jie gretino lietuvius su rusais: lietuvius laikė nekrikštyta rusų atplaiša, lietuvių kalbą priskyrė slavų kalboms⁹. Lietuvių surusėjimas jiems nerūpėjo, kadangi savo kilme, kalba ir net pagonybe lietuviai priklausė savai, rusų, arba plačiau – slavų – bendrijai.

Natūralu, kad beveik berašėje XIV–XV a. visuomenėje svetimos kalbos su jos rašto sistema vartojimas rusų įtakos lietuviams diskurse nebuvo lemiamas argumentas. Tai ir atrandame pas Janą Długoszą (1415–1480). Lietuvių kalbą jis laikė atskira kalba, kilusia iš lotynų. Lietuvius su žemaičiais, prūsus ir jotvingius priskyrė bendrai kalbų šeimai, kurią vienijo lotyniška kilmė¹⁰. Savo Kronikoje¹¹ jis išdėstė viziją, kaip klostėsi Rusios žemių užkariautojų lietuvių santykiai su pajungtaisiais rusais ir kokių pasekmių sulaukta. Anot jo, lietuvių ir rusų ryšiai užsimezgė gentinėje epochoje, kai lietuviai

⁶ RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Kalbinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (iki XVI a. vid.): interpretacijos istoriografijoje. *Lituanistica*, 2013, Nr. 3(93), p. 138–157.

⁷ ДУБОНИС, Артурас. Великое Княжество Литовское как «место памяти» несостоявшейся литвинской нации (XV – начало XVII в.). «Места памяти» руси, p. 120–122.

⁸ Ten pat, p. 122–124.

⁹ Ten pat, p. 122–123.

¹⁰ Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dziesiąta (1370–1405). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, p. 215–216, 218; Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga siódma, księga ośma (1241–1299). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1974, p. 178.

¹¹ Jana DŁUGOSZA *Roczniki ...*, księga dziesiąta (1370–1405), p. 189 (1385 metai); p. 218, 220 (1387 metai); Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dwunasta (1462–1480). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, p. 275–276 (1471 metai).

gyveno rusų valdžioje ir mokėjo jiems duoklę. Kunigaikštis Vytenis atsikratė rusų kunigaikščių valdžios ir ilgainiui stiprėdamas privertė Rusią mokėti duoklę Lietuvai. Długoszą stebino, kad maža, silpna, Šiaurės kraštuose tamsiausia lietuvių tauta įstengė pavergti Rusią¹². Gyvendami kartu bendroje valstybėje su rusais, maišydamiesi su jais, lietuviai pakeitė pirminę, lotynišką, savo prigimtį, bet jos visiškai nesunaikino¹³. Įtakai iliustruoti Długoszas pasitelkė kalbinius argumentus: bendraudami su kaimynais lietuviai į savo kalbą, kuri truputį skiriasi nuo lotynų, perėmė slaviskų žodžių¹⁴. Slavų kalbos, rusų ir lenkų, anot Długoszo, prisidėjo prie lotynų kalbos pavirtimo lietuvių, t. y. dalyvavo lietuvių tautos atsiradimo procese. Długoszas žmones į tautas dažniausiai skirstė pagal kalbą¹⁵. Savo Kronikoje jis įrodinėjo, kad per Lenkiją atėjęs Lietuvos (1387 m.) ir Žemaitijos (1413–1417) krikštas pakirto rusų įtaką lietuviams. Pats karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (toliau – Ldk) Jogaila uždraudė lietuviams tuoktis su schizmatikais rusais ar kitais, jei šie nepriimtų katalikų tikėjimo¹⁶. Be to, Jogaila ir Vytautas iki 1409 m. dalį LDK rusų atvertė į katalikybę¹⁷.

Długoszas pristatė paradoksą, kaip valdančioji LDK dinastija, jos pagoniškieji valdovai, – o lietuvių politijoje ji buvo giliausioje akultūracijoje su rusais, – ėmėsi lietuvių kultūrinio ir dvasinio atribojimo nuo rusų.

Długoszas XV a. antroje pusėje lietuvių tautiškumo (tapatybės) nelaiko rusiška. Atvirkščiai, jis aprašė vėlyvųjų viduramžių lietuvių tautos, „gentinės nacijos“, atsiradimą. Ši tauta valdė savo teritoriją su sostine Vilniumi¹⁸, taikė griežtas Ldk Vytauto įvestas bausmes, t. y. Vytauto įstatymus. Kaip pavaldiniai jie taip pat patirdavo Vytauto dosnumą ir kilniaširdiškumą¹⁹. Długoszo Kronikoje nesunku rasti to meto lietuvių ir žemaičių tautinės vienybės pavyzdžių. Kai Vytautas 1405 m. padėjo Vokiečių ordinui malšinti sukilimą Žemaitijoje, į jį ir jo kariuomenę su graudžiais prašymais ir vaitojimais iš girių pagalbos kreipėsi žemaičiai. Jų prašymuose išvystame sakomus viduramžiams būdingus tautos (nacijos, rasės) – pirmiausia kultūrinio ir socialinio

¹² KŁOCZOWSKI, Jerzy. Polacy a cudzoziemcy w XV wieku. *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*. Warszawa: PWN, 1973, p. 57–58; KRZYŻANIAKOWA, Jadwiga. Pojęcie narodu w „Rocznikach“ Jana Długosza. Z problemów świadomości narodowej w Polsce w XV wieku. *Sztuka i ideologia XV wieku. Materiały sympozjum Komitetu nauk o sztuce Polskiej akademii nauk, Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r.*, pod red. Piotra Skubiszewskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1978, p. 142.

¹³ Jana DŁUGOSZA *Roczniki ...*, księga dziesiąta (1370–1405), p. 217 (1387 metai).

¹⁴ Ten pat, p. 220.

¹⁵ GAWLAS, Sławomir. Świadomość narodowa Jana Długosza. *Studia źródłoznawcze*, t. 27. Warszawa-Poznań, 1983, p. 19, 26.

¹⁶ Jana DŁUGOSZA *Roczniki ...*, księga dziesiąta (1370–1405), p. 221–222 (1387 metai).

¹⁷ Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dziesiąta, księga jedenasta (1406–1412). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, p. 42–43 (1409 metai).

¹⁸ Jana DŁUGOSZA *Roczniki ...*, księga dziesiąta (1370–1405), p. 218–221 (1387 metai).

¹⁹ Ten pat, p. 221.

darinio – kriterijus²⁰: žemaičiai yra nuolankūs, ištikimi Vytauto pavaldiniai, nes gyvena jo valdžioje, su lietuviais yra viena giminė ir tauta *una gens et unus populus*, t. y. tos pačios kilmės, kalba ta pačia kalba ir turi vienodus papročius. Jų ryžtą likti su lietuviais, be kita ko, palaikė nenoras priklausyti svetimiems „vokiams“ *Vakkis Ahridlis*²¹. Lietuvių tauta jau turėjo įgijusi kultūrinį ir politinį, garbingą kilmę reprezentuojantį simbolį – valstybės vardą, kuris ankstyvąjį tautiškumą sergintiems lietuvių ponams siejosi su garbe, šlove ir tarptautiniu garsu. Dėl to 1448 m. suvažiavime su lenkais Liubline lietuviai pavadino gėda lenkų pasiūlymą atsisakyti vardo *Magnus Ducatus Lithuaniae* ir tapti Lenkijos dalimi, dirbtinai suskaldžius valstybę į Lietuvos, Žemaitijos ir Rusios provincijas²².

Długoszas nurodė pagrindines vėlyvųjų viduramžių lietuvių „gentinės nacijos“ gimtosios kalbos funkcijas. Politinę, kai turėjo jėgos apginti tautos suverenumą nuo lenkų inkorporacinių užmačių. Iš Krokuvos 1440 m. į Vilnių Lietuvos valdytoju atsiųstą karalaitį Kazimierą (1440–1492) lietuvių didikai išrinko didžiuoju kunigaikščiu, atskyrė nuo lenkų palydos ir bijodami, kad dėl prigimtinių jausmų nebūtų palankesnis lenkams nei lietuviams, priskyrė jam vietinius dvarionis, mokė savo kalbos ir papročių²³. Kultūrinę-dvasinę funkciją, kai padėjo tautai pažinti Dievą. Długoszas pasakoja, kaip per Lietuvos ir Žemaitijos krikštą tautos – didikų, bajorų ir liaudies – katechizavime darbuosį pats karalius Jogaila su vertėjais, nes jo palydos kunigai lenkai nemokėjo nei lietuviškai, nei žemaitiškai²⁴.

Kita vertus, šnekamoji lietuvių kalba tuo metu „veikė“ tik kaip objektyvus „gentinės nacijos“ paveldas. Dėl įvairių socialinių, politinių ir dvasinių-kultūrinių faktorių labiausiai emancipuotame lietuvių etnoso – diduomenės – sluoksnyje ji nebuvo reflektuojama tautinės tapatybės kriterijais. Ankstyvaisiais naujaisiais laikais keičiantis minėtiems faktoriams, atsirado nauji lietuvių privilegijuotųjų sluoksnių tautiškumo kriterijai, iš kurių protėvių gimtoji kalba nebuvo pats svarbiausias.

²⁰ KŁOCZOWSKI, Jerzy. *Polacy a cudzoziemcy*. p. 44–15; KRZYŻANIAKOWA, Jadwiga. *Pojęcie narodu*. p. 141, 148. Kilmė, papročiai, kalba ir teisė – klasikiniai viduramžių etniškumo kriterijai, žr.: BARTLETT, Robert. *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*. London: Allen Lane, The Penguin Books, 1993, p. 197–198.

²¹ Ioannis DLUGOSII *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, lib. 10 (1370–1405). Varsaviae: PWN, 1985, p. 264.

²² Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dwunasta (1445–1461). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, p. 70–71 (1448 metai).

²³ Ioannis DLUGOSII *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 11 et 12 (1431–1444), Varsaviae: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001, p. 256.

²⁴ Jana DŁUGOSZA *Roczniki ...*, księga dziesiąta (1370–1405), p. 211 (1387 metai); Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga jedenasta (1413–1430). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, p. 22 (1413 metai).

Ar rusėnų kalba turėjo tapti lietuvių politinės tautos kalba LDK?

Kelių šimtmečių sugyvenimo patirtys bendros Gediminaičių dinastijos valdomoje valstybėje palaikė lietuvių ir rusėnų privilegijuotųjų sluoksnių integracijos slinktį. Lietuvos didieji kunigaikščiai nuo XV a. 4-ojo dešimtmečio silpnino lietuvių krikšto metu rusėnams stačiatikiams įvestus suvaržymus, įtraukdami juos į lietuvių katalikų diduomenės dominuojamą ir konstruojamą sociopolitinę ir teisinę LDK erdvę²⁵. Gimė nauji sociopolitiniai, juridiniai, bajorijos genealoginiai junginiai, iš kurių didesnę dėmesį šiame straipsnyje skirsime valdančiajai LDK politinei (lietuvių) tautai. Būtent jos nuopelnams priklauso rusėnų rašto (kalbos) vartojimo išplėtojimas ir įtvirtinimas valstybėje. Didysis kunigaikštis ir lietuvių valdančioji diduomenė palankiai vertino rusėnų kalbą, priimdama ją kaip kone pagrindinę rašto kalbą valstybės valdymo ir teisingumo dokumentavimo raštvedyboje, diplomatinuose ryšiuose su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste, Moldavija, totorių ordomis. Ldk Kazimiero davimų registrai rusėniškai imami vesti nuo 1440 m. Su Vilniaus vaivados, LDK kanclerio Alekno Sudimantaičio (Polocko vietininkas 1463–1477 m.) žinia 1476–1483 m. jie buvo surinkti į didesnius vienetus ir suredaguoti²⁶. Atsirado pirmosios LDK kanceliarijos knygos – būsimoji Lietuvos Metrika. Ilgą laiką raštininkais ir rašovais (djakais) raštinėse tarnavo rusėnai. Etninių lietuvių gyvenamuose LDK pavietuose pareigūnai rusėnai išmokdavo lietuvių kalbos, bet ilgainiui ir patys lietuviai – rusėnų kalbos ir rašto²⁷. Kokių nors formalių administracinių įpareigojimų LDK raštvedyboje vartoti rusėnų kalbą nebuvo iki Antrojo Lietuvos Statuto (1566 m.) priėmimo²⁸, nors rusėnų kalbos vartojimo stiprėjimui oficialiajame lygmenyje iš dalies galėjo pasitarnauti rusėniškai surašytas Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). Palaipsniui nuo XV a. vidurio rusėnų kalba *prosta (ruska) mova* įgijo literatūrinę formą²⁹, tačiau žodynas pildėsi skoliniais iš lenkų kalbos³⁰. LDK rusėnų kalba buvo paskleista naujos lietuvių ir rusėnų socialinės-politinės bendrijos

²⁵ ДУБОНИС, Артурас. Великое Княжество Литовское, p. 128–129.

²⁶ SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Suvaldyti chaosą: Bandyamas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteiktųjų knyga. *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. Darius Antanavičius, Darius Baronas, kn. 1. Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 134.

²⁷ DUBONIS, Artūras. Кудэл лѣтувось валстечам някалбѣю русѣнишкаи XVI амжюна? (Kodėl Lietuvos valstiečiai nekalbėjo rusėniškai XVI amžiuje?). *Lietuvos istorijos metraštis, 2016 metai*, 2. Vilnius: LII, 2017, p. 36–38.

²⁸ Statutas įpareigojo Lenkijos pavyzdžiu įsteigtuose pavietų žemės teismuose raštvedybą tvarkyti rusėnų kalba, žr.: ДУБОНИС, Артурас. Великое Княжество Литовское, p. 146–147.

²⁹ ТЕМЧИН, Сергей Юрьевич. Языки восточнославянской культуры Великого Княжества Литовского и Польского Королевства и религия. *Религия и русь XV–XVIII вв.*, отв. сост., отв. ред. серии Андрей В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2020, p. 93, 95–96, 99–103.

³⁰ МОЗЕР, Михаэль. Что такое «простая мова»? *Studia slavica Academiae scientiarum hungaricae*, t. 47 (3–4), 2002, p. 221, 223, 228, 233.

idėja, kurią Palemono legendoje išdėstė lietuvių kilmės valdančioji diduomenė³¹. Rusėnams, kaip politinės tautos nariams, išibėgėjus luominei LDK valdančiųjų sluoksnių konsolidacijai, atsirandant bendrai istorinei valstybinei atminčiai, jų rašto (kalbos) vartojimas valstybės valdyme padėjo sklandžiai įsilieti į „lietuvišką“ LDK sociopolitinę aplinką, kurios „lietuviškumas“, beje, galutinai prarado etnines konotacijas.

Lotynų, lenkų ir lietuvių kalbos rašomajai rusėnų kalbai dar nebuvo konkurentės. Neraštingai didžiajai daugumai etninės Lietuvos gyventojų rusėnų raštu aptarnaujama valstybės administravimo diskurso dalis iš viso buvo bereikšmė.

Kai kuriose Vakarų Europos valstybėse egzistavusi dvikalbystė ar daugiakalbystė netrukde rasti oficialiai *lingua franca* ir netgi padėjo palaikyti pusiausvyrą kalbiniuose santykiuose³². LDK politinės tautos genezės ir bendros kalbos atsiradimo diskurse rusėnų kalba įgijo plačiausiai naudojamos raštų kalbos *lingua franca* statusą, kuri lietuviškos kilmės tautos dalis palaikė. Kita vertus, daugiakalbystė LDK, maitinama lietuviškos, rusėniškos ir lenkiškos tapatybių, LDK stiprėjant lenkų kalbos įtakai, komplikavo kalbų vartojimą, drauge suvaržydama rusėnų kalbos galimybes įgyti *lingua franca* padėtį. Dėl to tiek rusėnų, tiek „lotynų-lietuvių“ kalbos romėniškos lietuvių kilmės legendoje iškyla vienodai vertingos ir garbingos: kalbiniai ir konfesiiniai skirtumai nesutrukde rusėnams įsilieti į lietuvių tautą jos legendinėje praeityje³³. T. y. kalbinė pusiausvyrą daugiakalbystės sąlygomis buvo pagrindžiama ideologiškai. Ideologijos atrama – tai realūs sociopolitiniai ir kalbiniai santykiai politinėje tautoje, ypač jos viršūnėse – ponų taryboje. Juos išraiškiningai pristatė didžiojo kunigaikščio kanceliarijos sekretorius, Vilniaus Šv. Stanislovo katedros klebonas Erazmas Ciolekas *Vitellius* (1474–1522). Kaip LDK Aleksandro ir ponų tarybos pasiuntinys savo 1501 m. kovo 31 d. kalboje popiežiui Aleksandrui VI Romoje, be kitų dalykų, akcentavo, kad lietuviai vartoja savo kalbą – *įsikibę vartoja*: „Linguam propriam observant.“ Tikslino, kodėl plačiai vartojama „utuntur communius“ rusėnų kalba: ji grakšti ir lengvesnė, ja kalba beveik pusė valstybės „Rutheni medium fere ducatum incolunt“³⁴. Cioleko

³¹ ДУБОНИС, Артурас. Великое Княжество Литовское. P. 137–141; Alvydas Nikžentaitis pabrėžia rašomosios kalbos reikšmę konstruojant LDK politinės tautos savimonę, žr.: NIKŽENTAITIS, Alvydas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės tautos specifika ir santykis su moderniaja tauta. *Praeities pėdsakais. Skiriama Profesoriaus daktaro Ziganto Kiaupos 65-mečiui*. Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 139, 146.

³² Dėl prancūzų kaip *lingua franca* kalbos santykio su olandų dialektais Nyderlanduose (Flandrijoje), žr.: VALE, Malcolm. Language, politics and society: the uses of the vernacular in the later Middle Ages. Ed. by P. Waller and G. W. Bernard. *The English historical review*, 70(485), February, 2005, p. 21, 25.

³³ ДУБОНИС, Артурас. Великое Княжество Литовское. P. 137–141.

³⁴ Oratio Erasmi Vitellii ... ad Alexandrum VI, pontificem maximum, žr.: *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 2 (1410–1572), ed. ab Augustin Theiner. Roma: Typis Vaticanis, 1861, p. 278; NARBUTAS, Sigitas. Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandrui VI: Tekstas ir jo kontekstai. *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha. Mokslinių straipsnių rinkinys. Grand duke of Lithuania Alexander Jagiellonian and his time. Collected articles*. Sud. Daiva Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007, p. 214.

kalboje glūdi įrodymas, kad XV–XVI a. sanvartoje LDK jau veikė ankstyviesiems naujesiems laikams būdinga nauja politinė bendrija³⁵ – santykinai vieninga tarpregioninė, etnokultūriškai mišri ponų arba diduomenės (bajorijos) tauta, kuri asmeniniame ir viešajame gyvenime vartojo dvi, lietuvių ir rusėnų, kalbas, o su lenkų – ir tris, t. y. neturėjo vienos bendros / oficialios valstybinės kalbos³⁶.

LDK valdžios viršūnėse neaptinkame socialinių, politinių ir kultūrinių veiksmų, kurie būtų skatinę lietuvių bajorijos surusėjimą.

XVI a. humanistai apie lietuvių bajorijos surusėjimą

Aiškių etninės lietuvių bajorijos surusėjimo faktų nerasime per visą XVI a., teisingiau, iki plataus lenkų kalbos įsigalėjimo Lietuvoje. Humanistinio išsilavinimo kultūros veikėjai pašaliečiai, aprašydami LDK vartojamas pagrindines kalbas, labiau atsižvelgdavo į šnekamus jų variantus nei rašomus. Humanistinis autorius išsilavinimas skatindavo domėtis toje šalyje vartojamų kalbų santykiais, bet pristatymas išeidavo labai apibendrintas.

XVI a. pradžioje, ko gero, Krokuvos universitete gyvavusį supratimą apie tai, kaip plačiai buvo vartojama lietuvių kalba LDK ir kokie buvo jos santykiai su lenkų ir rusėnų kalbomis, pristatė du profesoriai. Maciejus Miechowita savo darbe *De duabus Sarmatiis* (Krokuva, 1517) rašė, kad Žemaitijos ir Lietuvos kaimuose kalbama lietuviškai. Ši kalba lietuviams ir žemaičiams yra bendra. Pastebėjo, kad ten išplitusi ir lenkų kalba – kunigai ja skaito pamokslus bažnyčiose³⁷. Dėl didelės slaviškos įtakos lietuviai

³⁵ BARTLETT, Robert. Medieval and Modern Concepts of Race and Ethnicity. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 31(1), winter, 2001, p. 50, 54.

³⁶ Tautos literatūrinei kalbai kurti humanistinės kultūros programoje teikiamas išskirtinis dėmesys, žr. Vokietijos ravyzdį: ДОРОНИН, Андрей Владимирович. Миф нации: приглашение к дискуссии. *Вестник Удмуртского университета*, вып. 3 (История и филология). Ижевск, 2011, p. 147–148. Anglijos parlamentas 1536 m., siekiant karalystėje unifikuoti kalbinius santykius, anglų kalbą paskelbė vienintele teisės ir teismų kalba Velse, uždraudamas šiose struktūrose vartoti vietines velsiečių tarmes, žr.: BARTLETT, Robert. *The Making of Europe*, p. 220. 1539 m. išvakarėse prancūzų kalba visoje karalystėje buvo paskelbta bendra valdymo ir teisės kalba, žr.: VALE, Malcolm. Language, politics and society. P. 28. Antrojo Lietuvos Statuto lotynišką vertimą karaliui Steponui Batorui palydinčiame laiške 1576 m. Augustinas Rotundas palaiko neseniai Lenkijos kanceliarijose įvestą paprotį rašyti lenkų kalba, žr.: ROTUNDAS, Augustinas. Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576). *Šešioliktojo amžiaus raštija* (=Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5). Vilnius: Pradai, 2000, p. 283.

³⁷ *Polonicae Historiae Corpus hoc est Polonicarum Rerum Latini recentiores et veteres scriptores, quotquot extant, uno volumine comprahensi omnes ...*, [t. 1]. Basileae, [1582], p. 146; DINI, Pietro Umberto. Paleokomparatyvizmas ir Baltija. Apie ankstyvosios baltų kalbotyros tyrimus. Iš Pietro Umberto Dini, *Baltų filologijos studijos. Rinktiniai straipsniai 1991–2007* (p. 216–217). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010; DINI, Pietro Umberto. Daugiakalbystė ir kalbų įvairovė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje pagal Miechovietį (XVI a.). Iš ten pat, p. 251, 254–255.

ima kalbėti slaviškai³⁸. Janas iš Stobnicos savo *Introductio in Ptholomei Cosmographiam* (Krokuva, 1512) tvirtino, kad lietuvių ir rusėnų tikėjimas ir kalba LDK skyrėsi, be kita ko, šiek tiek rusėnų gyveno mišriai su lietuviais³⁹. Profesorių pastebėjimus patvirtino Romos imperatoriaus pasiuntinys Sigizmundas Herberšteinas (1486–1566) savo kelionių Maskvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir LDK 1517 m. ir 1526 m. įspūdžiams skirtuose pasakojimuose. 1549 m. Vienoje išleistos knygos *Rerum Moscoviticarum Commentarii* skaitytojui trumpai pristatė lietuvių kalbos vartojimo specifiką LDK. Didžiulėje slavų ir rusėnų kalbos erdvėje jis nurodė dvi nerusėniškas teritorijas, Lietuvą ir Žemaitiją, kur kalbama sava kalba. Šie kraštai priklausė Romos bažnyčiai, tačiau juose gyventojai didžia dalimi buvo rusėnai⁴⁰. Bėlieka spėlioti, ką S. Herberšteinas turėjo omenyje paskutinėje frazėje. Lietuvoje ir Žemaitijoje rusėnai nesudarė gyventojų daugumos. Gal jis kalbėjo apie nevienodus gyventojų skaičius LDK mastu, susiedamas tai su savo pasakojimu apie visą slavų pasaulį Europoje, arba įvertino rusėnų kalbos dominavimą oficialioje raštvedyboje, į skaičiavimus įtraukdamas tą kalbą mokančius lietuvių poniją ir pareigūnus. Iš tikrųjų gi jis galėjo perteikti kitų žinias, nelabai gilindamasis į reikalo esmę. Juk panašiai kalbų santykius Lietuvoje buvo pristatę Miechowita, o ypač Janas iš Stobnicos, tvirtinęs šiek tiek rusėnų mišriai gyvenus su lietuviais. Taigi, austras pasiuntinys gal bus pateikęs įvairių tuo metu populiarių duomenų apie lietuvių kontaminaciją. S. Herberšteinui artimos Martyno Kromerio žinios. Veikale *De origine et rebus gestis Polonorum* (1555 m.) jis nurodė livoniečių (=latvių), lietuvių, žemaičių ir senųjų prūsų liaudies kalbų panašumą, bet skirtumą nuo slavų, taip pat lietuvių plačiai vartojamą rusėnų kalbą. Taip nutiko dėl lietuvių ir rusėnų kaimynystės ir maišymosi, taip pat dėl rusėnų apsigyvenimo – jų dvaruose (gyvenvietėse) – Lietuvoje. M. Kromeris etnolingvistinę situaciją lygina su padėtimi Prūsijoje, kur senosios prūsų gentys labiau nei savo senąją vartoja vokiečių kalbą, ypač miestuose ir miesteliuose⁴¹. Kalbamu klausimu vertingų pastabų savo Kronikoje (1564 m.) paskelbė Martynas Bielskis. Panaudodamas, kaip matėme, tuo metu pamėgtą lietuvių maišymosi su rusėnais

³⁸ Miechovita pastebi: „Sed et Lithuani iam sclauonizant“, žr.: *Polonicae Historiae Corpus*, p. 134. Išsamiau: DINI, Pietro Umberto. *Daugiakalbystė ir kalbų įvairovė*, p. 249–256, ypač p. 251. Dėl rusėniškų ir lenkiškų skolinių lietuvių literatūrinėje XVI–XVII a. kalboje, žr.: DUBONIS, Artūras. *Кудэл лѣтувоць валстечаду някалбѣіо русѣнишкаи XVI амжіуѣа?* p. 32–35.

³⁹ DINI, Pietro Umberto. Požiūris į kalbas ir daugiakalbystę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pagal Johanno Stobnicos *Epitoma Europe* (1512). Iš Pietro Umberto Dini, *Baltų filologijos studijos* (p. 245).

⁴⁰ https://books.google.ru/books?id=xXpUAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Samo&f=false, fol. III (A iii): „...duabus duntaxat provinciis, Lithuania scilicet et Samogithia interiectis que duae provinciae licet Rhuthenis intermixtae sint, ac proprio idiomate ritusque romano, utantur, earum tamen incolae ex bona parte sunt rhuteni...“; ГЕРБЕРШТЕЙН, Сигизмунд фон. *Записки о Московии*. Москва: Издательство МГУ, 1988, p. 59.

⁴¹ Martini CROMERI *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*... Basileae, 1555, p. 61: „Hinc usitatio est apud eas gentes lingua Germanica quam vetus illa et vernacula, praesertim in urbibus et oppidis: quemadmodum et apud Litanos usuvenit, ut propter vicinitatem commerciamque Russorum et colonias etiam deductas multum utantur sermone Russico“.

argumentą, jis konstatavo stiprią greta gyvenančių rusėnų įtaką, dėl kurios lietuviai nebeįstengė susikalbėti, t. y. rusėnakalbiai lietuviai su lietuviakalbiais: „A gdy w tych kraioch osiedli dziś sa pomieszali narod i mowę z Rusia thak iż iuz drudzy siebie mało rozumieia“⁴². Kita vertus, lietuvių kalbos vartojimas LDK, Bielskio akimis, buvo platus. Tai liudijo jo atlikta įsisenėjusio lietuvių kalbos kilmės iš lotynų stereotipo kritika. Bielskis, pasitelkdamas kolektyvines žinias apie lietuvių kalbą – visi žinome, kokia yra lietuvių kalba *Litewskiey mowy świadomismy wszyscy*, – tikino savo skaitytoją ją esant ne lotynų kilmės *a, iako powiedaią, żeby sie zgadasło z Łacińską, niezda mi sie, iako w tych słowach obaczysz*⁴³. Kaip įrodymą jis pateikė lietuvišką frazę ir keletą lietuviškų žodžių⁴⁴. Kaip atsirado rusėnakalbiai lietuviai, atskleidė Motiejus Strykovskis (Maciej Strykowski, 1547 – apie 1593): jie iš Rusios žemėse įsikūrusių ir sulenkėjusių ar surusėjusių lietuvių. Strykovskis savo Kronikoje (Karaliaučius, 1582) paaiškino, kad legendinis Naugarduko kunigaikštis Erdvilas lietuvių ir žemaičių riteriams dalino žemes užkariautoje Rusioje. Šie susigiminiavo su vietos krikščionimis (stačiatikiais). Strykovskio gyvenamu metu jų palikuonių buvo galima sutikti kiekviename LDK Rusios kampelyje, tačiau retas iš jų suprato lietuviškai⁴⁵. Rusėnakalbiams lietuviams arba žemaičiams jis priskyrė rusėnų kilmės LDK didikus, pavyzdžiui, iš žemaičio Boreikos „kilusius“ Chodkevičius ir daugelį kitų⁴⁶. Vilniaus vaitas, valdovo sekretorius lenkas Rotundas (Augustinas Mieleskis, 1520–1582) neslėpė savo neigiamos nuomonės dėl didelio rusėnų kalbos ir rašto įsigalėjimo LDK, per kuriuos senosios lietuvių kalbos – lotynų – vartojimas valstybėje atsidūrė nuosmukyje⁴⁷. Rotundas priekaištavo bajorijai, romėnų palikuonims, kad toldama nuo gimtosios lietuvių kalbos (=lotynų) jie nedovanotinai naudojosi barbariška rusėnų kalba⁴⁸. Prasčiokiškas senosios lietuvių kalbos variantas, šnekamoji lietuvių, turėjo likti ten, kur jau buvo Rotundo gyvenamu metu, – pas kaimiečius ir vietos gyventojus. Rusėnų kalbos įsigalėjimo Lietuvoje ištakas jis matė Rusios užvaldytame, kai lietuviai užkariautojai taikėsi prie rusėnų – tokių narsių, šaunių, malonių, – kad maišantis jų kalboms galiausiai ėmė kalbėti didžiojoje Europos

⁴² BIELSKI, Marcin. *Kronika tho iesth historia świata na sześć wieków*. Kraków, 1564, p. 436v, 358v.

⁴³ Ten pat, p. 438.

⁴⁴ DINI, Pietro Umberto. Pastaba apie Martyną Bielskį ir lietuvių kalbą. Iš Pietro Umberto Dini, *Baltų filologijos studijos* (p. 340–345).

⁴⁵ STRYJKOWSKI, Maciej. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi ... wydanie nowe będące dokładnym powtórzeniem wydania pierwotnego Królewieckiego z roku 1582 ...*, t. 1. Warszawa: nakład Gustawa Leona Glücksberga, 1846, p. 236.

⁴⁶ DUBONIS, Artūras. The prestige and decline of the official (state) language in the Grand Duchy of Lithuania (fifteenth–sixteenth century): problems in belarusian historiography. *Lithuanian Historical Studies*, no 20, 2015, Vilnius: LII, 2016, p. 8–9.

⁴⁷ ROTUNDAS, Augustinas. Laiškas Lenkijos karaliui, p. 281–283; KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 66, 69.

⁴⁸ ROTUNDAS, Augustinas. Laiškas Lenkijos karaliui, p. 283.

dalyje išplitusia rusėnų kalba⁴⁹. Kita vertus, jis, kaip ir Ciolekas 1501 m., patvirtino rusėnų kalbos pragmatinę vertę, kurios stigo liaudiškai lietuvių kalbai, stokojančiai prestižo ir reikalingai tik Infliantų, Žemaitijos, Prūsijos pajūryje bei iki Neries rytuose⁵⁰. Iš Rotundo raštų konteksto matyti, kad legendinius laikus siekiančią rusėnų kalbos vartojimo tradiciją jis priskyrė lietuvių ponijai: Rusios užkariautojo Radvilos laikais prasidėjo lietuvių perėjimas prie rusėnų kalbos⁵¹. Janas Andrzejus Krasiniskis (*Crasinius*) savo darbe *Polonia* (Bolonija, 1574) nurodė, kad lietuvių, livoniečių (=latvių) ir prūsų kalba beveik ta pati. Klaidinga pavadino nuomonę, kad visi lietuviai vartoja slaviską kalbą. Tai bajorija *nobiliiores viros* vartoja lenkų ir rusėnų kalbas, o liaudies *plebs* kalba – sava, lietuvių⁵².

Visi cituoti XVI a. humanistai lietuvius ir rusėnus laikė pagrindiniais LDK etnais. Viešajame gyvenime jie vartojo tris kalbas: lietuvių, lenkų ir rusėnų. Humanistų vertinimuose atskleidžiamas ne rusėnų kalbos dominavimas ar visokeriopa įtaka žodžiu aptarnaujamame visuomeniniame gyvenime, bet pristatoma besikeičianti kelių vartojamų kalbų pusiausvyra, iš kurios lietuvių kalba nebuvo išstumama. Ji tebebuvo liaudies kalba, o Bielskio ir Strykovo žinios patvirtina – ir etninėje Lietuvoje gyvenančios lietuvių bajorijos kalba. LDK raštvedyboje ir administravime žodžiu turėjo būti vartojamos visos trys šnekamosios LDK kalbos: lenkų, lietuvių ir rusėnų. Pragmatiniais administravimo sumetimais valdžia prisitaikydavo prie poliglosijos santykių LDK⁵³. Miechowitos, Rotundo ir Krasiniskio pastabos dėl lietuvių bajorijos plačiai vartojamų slavų kalbų, lenkų ir rusėnų, buvo skirtos kalbų vartojimui Lietuvoje (ir LDK) atskleisti, o ne lietuvių surusėjimui ar sulenkėjimui iliustruoti. Be to, reikia atsižvelgti į tai, kad kai kurie autoriai į kalbinius santykius žvelgė per daugiakalbės politinės tautos prizmę. Kaip bekelstume klausimą, ar lietuvių bajorija vardan rusėnų ar lenkų kalbų nusigrėžė nuo gimtosios kalbos, ar jos laikėsi, viena lieka aišku: XVI a.

⁴⁹ ROTUNDAS, Augustinas. Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu. *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 186.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat.

⁵² <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=7845>, p. 97–97v. [Žiūrėta 2021 03 10]: „...Lithuani enim Livonienses, et Pruteni, si de antiquis earumque regionum incolis loquendum est, eadem fere lingua utuntur. ...Quam ob rem valde mihi errasse videntur illi, qui Lithuanos omnes Slauonica lingua uti scripserunt. Verum quidem est, nobiliores viros Polonicum, et Roxolanicum sermonem usurpare: sed plebs peculiare Lithuanicum idioma habet.“ Komentuoja: DINI, Pietro Umberto. Apie slaviskąją baltų kalbų sampratą (nuo Piccolomini'o iki Crasiniaus). Iš Pietro Umberto Dini, *Baltų filologijos studijos* (p. 240–242); idem, Požiūris į kalbas ir daugiakalbystę, p. 248.

⁵³ Stanislovas Radvila 1595 m. laiške broliui Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui rašė ketinąs atnaujinti lietuvių kalbos žinias, kurių jam prirėks pradėjus eiti Žemaitijos seniūno pareigas, žr.: RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatūs archyvai*. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 108 (340 nuoroda): „bo mi ten (*lietuvių kalba* – A. D.), już widzę, będzie, dali Bóg, potrzebny“. Iš jėzuitų Vilniaus akademijos istorijos šaltinių sužinome, kad Lietuvoje gyvenę musulmonai (totoriai) XVII a. pradžioje mokėjo lenkų, rusėnų ir lietuvių kalbas, žr.: *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, sud. Eugenija Ulčinaitė ir Algirdas Šidlauskas, iš lot. k. vertė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 87, 206.

LDK politinės tautos kalbų santykiai nesukūrė fundamentalaus disbalanso, kuris būtų sureikšminęs vieną iš kalbų, o kitas dvi išstūmęs iš tradicinių vartojimo sričių. Politinės tautos tapatybei kalbinė priklausomybė nebuvo reikšminga. Nors kalbų santykiuose labiausiai nukentėjo lietuvių kalbos vartojimas, lietuvių bajorija nesurusėjo.

Koki rusėnų vaidmenį kalbų vartojime išvydo LDK lietuvių kultūros ir raštijos veikėjai?

Iš karto reikia pasakyti, kad lietuvių bajorijos surusėjimo reiškinio jie nežinojo. Gimtoji lietuvių kalba atrodė garbinga ir vertinga LDK vartojamų kalbų šeimoje. Tokia gimtosios kalbos padėtis privalėjo būti saugoma ir ginama. Vieni, anot P. U. Dini, humanistai „lotynintojai“ diskusijoje apie kalbas šliejo lietuvių kalbą prie „senosios lietuvių“, t. y. lotynų. Taip pristatė Mykolas Lietuvis savo žymiajame darbe „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ (XVI a. vidury) ⁵⁴. Tarnaudamas raštininku Alberto Goštauto vadovaujamoje valdovo kanceliarijoje, – nuo 1534 m. kanceliarijos lotynų ir lietuvių (=rusėnų) kalbų sekretorius, – jis neabejotinai buvo įgijęs išsilavinimą rusėnų ir lotynų kalba, bet rusėnais nepasitikėjo. Jo nuomone, rusėnų, o juos su maskvėnais siejo bendri tikėjimas ir kalba, įtaka LDK jau buvo virtusi politine problema. Asmeninės patirtys leido jam Lietuvoje įsikūrusius maskvėnus pabėgėlius kaltinti išdavystėmis Maskvos valdovo naudai ⁵⁵. Bet štai paradoksas: viešpataujant maskvėnų neapykantai katalikų tikėjimui, lietuviams tekdavo mokytis maskvėnų mokslo *litteras Moscouiticas*, kuris neturi nieko senoviška (kaip lotynų kalba) ir nežadina dorybingumo *virtus* ⁵⁶. Steigti gimnazijas ir mokytis jose „lotynų-lietuvių“ kalbomis, atsisakant rusėnų kalbos vartojimo, – toks jam rodėsi teisingiausias šios problemos sprendimas. Jo siūlomas lotynų kalbos vartojimo būdas, anot Edvardo Gudavičiaus, – tai lietuviškumo plėtros vizija, nes lotyniškai-lietuviškoje mokykloje (gimnazijoje) „lotynų kalba paremtas kursas būtų įsisavinamas mokant lietuviams mokytojams, vartojantiems atitinkamą lygį pasiekusią lietuvių kalbą“ ⁵⁷. Mykolo Lietuvio akimis, pusiau lotyniška to meto

⁵⁴ LIETUVIS, Mykolas. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*. Vilnius: Vaga, 1966 (su reprintu: Michalonis Lituani *De moribus tartarorum, Litanorum et Moschorum ...* Basileae, 1615), p. 49 (reprinto p. 23: „Quod ita esse liquet ex sermone nostro semilatino“). Mykolo Lietuvio pseudonimu prisidengia Maišiagalos pavieto bajoras Venclovas Mikalojaitis (??–†1560); plačiau žr.: OCHMAŃSKI, Jerzy. Michalón Litwin i jego traktat „O zwyczajach tatarów, litwinów i moskwicínów“ z połowy XVI wieku. Iš Jerzy Ochmansky, *Dawna Litwa. Studia historyczne* (p. 134–157). Olsztyn: Pojezierze, 1986.

⁵⁵ LIETUVIS, Mykolas. Ten pat, p. 59–60.

⁵⁶ Ten pat, p. 49 (reprinto p. 23: „Gymnasisiis literariis, dolendum, caremus, litteras Moscouiticas nihil antiquitatis complectentes, nullam ad virtutem efficaciam habentes ediscimus, cum idioma Ruthenum alienum sit a nobis Lituanis“).

⁵⁷ GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*. Sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas. Vilnius: Aidai, 2002, p. 183.

lietuvių kalba kilnumu turėjo pranokti rusėnų kalbą, todėl galėjo su ja konkuruoti⁵⁸. Strykovskis, kaip jau minėjome, surusėjusiais lietuviais vadino rusėnų kilmės stačiatikius kunigaikščius ir didikus bei kadaise Rusios žemėse apsigyvenusią lietuvių ir žemaičių bajoriją – „riterius“. Gėdindamas Palemono palikuonis už lietuvių atsakymą, kurios šaknys glūdėjo garbingoje lotyniškoje praeityje, jis tikėjo, kad būtent gimtosios kalbos vartojime slypi tautos jėga⁵⁹. Kita vertus, Strykovskis mažai ką pasakė apie Lietuvos ir Žemaitijos bajorų „surusėjimo“ mastą. Belieka spėlioti: jis nematė tokio reiškinių. Visgi prestižinio lotynų-lietuvių kalbų sąryšio pabrėžimas artina jį prie Mykolo Lietuvos pozicijos, kurioje lietuvių bajorijos surusėjimo dėmens nebuvo. Kunigui, Žemaičių vyskupijos kanauninkui Mikalojui Daukšai (1527/1528–1613) lietuvių kalbos giminytė su lotynų nebuvo svarbi. Jis siekė, kad to meto gimtosios kalbos vartojimo plėtojimas etninėje Lietuvoje užtikrintų valstybės valdymo, teisingumo ir kultūros reikalų aptarnavimą lietuvių kalba. Daukša nepritarė vieno iš įtakingiausių pareigūnų Leono Sapiegos politiniams siekiams LDK savarankiškumo gynyboje nuo Lenkijos visoje valstybėje išsaugoti ir plėsti rusėnų kalbos vartojimą. Lietuvių politinė draugystė su lenkais bendroje Abiejų Tautų Respublikoje Daukšai buvo pakankama lietuvių kalbos vartojimo garantija, nutaikyta į rusėnų kalbos įtakos mažinimą, kartu raginant lietuvių bajoriją vardan lenkų neatsisakyti gimtosios kalbos⁶⁰. Daukšos žvilgsniu pristatoma lietuvių bajorija buvo lietuviškai kalbanti, bet jau lenkėjanti, t. y. jis nebuvo susidūręs su lietuvių bajorijos kalbos kaita pagal schemą: lietuvių kalba → rusėnų kalba → lenkų kalba. Albertas Vijūkas-Kojalavičius (1609–1677) ne mažiau jautrus gimtosios lietuvių kalbos reikalams. Apie lietuvius ir rusėnus savo darbuose rašė kaip apie atskirus etnosus, vartojančius savas kalbas. Tai tvirtas supratimas. Lietuvius laikė LDK kūrėjais, atsakingais valstybės šeiminkais, Rusios žemių užkariautojais. Dėl rusėnų vietos ir vaidmens lietuvių valstybėje įvertinimo jis svyravo. Viena vertus, pabrėžė rusėnų reikšmę saugant lietuvių valstybingumą: Glinskio maišto metu (1508 m.) praradus valdomas Rusios žemes Lietuvą būtų ištikęs galas⁶¹; rusėnai tampa lietuvių ginklo broliais jų kovoje su lenkais Mindaugo laikais⁶². Kita vertus, dažnai jis nepasitiki LDK rusėnais⁶³. Lietuvių ir rusėnų santykiai jo darbuose – tai kovų istorija nuo legendinių laikų, mano Darius Kuolys⁶⁴. Kovas užbaigė atsiradusi LDK politinė

⁵⁸ DINI, Pietro Umberto. Vilniaus humanistų „lotynintojų“ lingvistika. Iš Pietro Umberto Dini, *Baltų filologijos studijos* (p. 257, 261, 265).

⁵⁹ DUBONIS, Artūras. The prestige and decline, p. 15–16; DUBONIS, Artūras. Кудэл лѣтувось валстечау някалѣіо русѣнишкау XVI амжіуя? Р. 43.

⁶⁰ Ten pat, p. 42–46; ДУБОНИС, Артурас. Великое Княжество Литовское, p. 144–146.

⁶¹ VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS, Albertas. *Lietuvos istorija*. Iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, red. kol.: Jonas Lankutis ir kt. Vilnius: Vaga, 1989, p. 39.

⁶² Ten pat, p. 108.

⁶³ Rusėnų narsa ir ištikimybė kėlė įtarimų, kai Lietuvos kariuomenei tekdavo kautis su kitais rusėnais, žr.: ten pat, p. 97; Baltosios Rusios ištikimybė kelia nepasitikėjimą, žr.: ten pat, p. 471; per rusėnų išdavystes maskėnai užėmė dalį Lietuvos žemių, žr.: ten pat, p. 599.

⁶⁴ KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė*. p. 231.

tauta. Ji atliko rusėnų sociopolitinio asimiliavimo funkciją. Vijūkas-Kojalavičius pasakoja, kaip išnaudojus sumišą gyvenimą mezgėsi lietuvių ir rusėnų santarvė, išsityrynė nugalėjusiųjų ir nugalėtųjų sąvoka, buvo garantuota galimybė rusėnams eiti pareigas bet kurioje žemėje, abu etnosai įgijo tuos pačius įstatymus ir tą patį valdovą⁶⁵. Šioje socialinėje, politinėje ir administracinėje lietuvių ir rusėnų santykių dimensijoje kalbų vartojimo klausimai liko nuošalyje, nes politinė tauta nebuvo etninis darinys, – kaip politinės tautos narys Vijūkas-Kojalavičius nepateikė net menkiausios užuominos apie lietuvių bajorijos surusėjimą. Tačiau atsigręžęs į lietuvių etninę tautą pasisakė dėl lenkėjimo. Remdamasis legendinės lietuvių istorijos pavyzdžiais, netiesiogiai jį peikė, kaltindamas dalį savųjų pasidavimu svetimųjų vilionėms, kurios per tam tikrą laiką priverčia juos pakeisti gimtąją kalbą svetima, nes pakeitę mano atroda išmintingesni už prastuomenę⁶⁶.

Žymiausi lietuvių kultūros ir raštijos atstovai konstatavo bajorijos lenkėjimą nuo XVI a. pabaigos: lenkų kalba buvo pasirenkama vietoj lietuvių (žemaičių). Rusėnų jiems neatrodė buvusi lietuviams gyvybiškai svarbi, juo labiau sava. Jų akimis, gimtoji lietuvių kalba Lietuvos viešajame gyvenime galėjo ir turėjo be išlygų pakeisti lenkų ir rusėnų kalbas. Tai ankstyviesiems naujesiems laikams būdinga kalbinių santykių specifika LDK, kai etninės, politinės ir socialinės grupės daugiatautėje valstybėje savaip regėjo etnolingvistinius prioritetus ir atitinkamai juos plėtojo, artinant vienos nacionalinės (valstybinės) kalbos – LDK ja tapo lenkų⁶⁷ – įvedimą naujaisiais laikais. Šioje aplinkoje lietuvių etnocentrizmo puoselėjamos kalbų lygybės vizijos pureno dirvą ankstyvųjų naujųjų laikų lietuvių tautos (nacijos) arba nacionalizmo idėjoms daiginti⁶⁸.

⁶⁵ VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS, Albertas. *Lietuvos istorija*. p. 114–115, 204–205, 522.

⁶⁶ Ten pat, p. 46–47; KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė*. p. 247–249.

⁶⁷ 1697 m. Abiejų Tautų Respublikos Seimas *Coeaequatio iurium* įstatymu lenkų kalbą paskelbė vienintele oficialia raštvedybos kalba LDK, išsamiau žr.: SLIESORIŪNAS, Gintautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės teisių suliginimo – *Coeaequatio iurium* – įstatymo priėmimas 1697 metais. Iš: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* (p. 325–338), red. kol. Zigmantas Kiaupa etc. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997; SLIESORIŪNAS, Gintautas. Sejmiki nowogródzkie w okresie bezkrólewia 1696–1697 r. a nadanie językowi polskiemu statusu urzędowego w Wielkim Księstwie Litewskim. Iš *Między Wschodem a Zachodem*, [t. 1]: Z dziejów Polski czasów nowożytnych, pod red. Jacek Staszewskiego etc. Toruń, 2002, p. 209–214.

⁶⁸ ANDERSON, Benedict. Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 87–90; DUBONIS, Artūras. On the Lithuanian National Identity in the Early Modern Period (late 15th–first half of the 17th centuries). *Lituanistyka i wschodoznawstwo. Studia dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Pietkiewiczowi*, red. Grzegorz Błaszczyk, Grzegorz Skrukwa, Marta Studenna-Skrukwa. Poznań: UAM, 2020, p. 97–100.

Pabaiga: lietuvių bajorijos surusėjimo mokslinis kanonas istoriografijoje

Tai labai senas gyvybingas mokslinis konceptas. Jo užuomazgų regime Rotundo darbuose XVI a. antrojoje pusėje, o XIX a. pirmojoje pusėje jam suteikiami moksliniai-teoriniai pagrindai. Ksaveras Pranciškus Bogušas (1746–1820) knygoje, skirtoje lietuvių kalbos praeičiai ir esamai būklei aprašyti, nurodė lietuvių kalbos nykimo pradžią ir šios, jo akimis, nelaimės priežastis. Jis tvirtino, kad visą Baltąją Rusiją užkariavę lietuvių kunigaikščiai perėmė rusėnų kalbą, įvedė ją ne tik savo dvare, bet ir teismuose. Visa valstybės dokumentacija vesta rusėnų kalba. Nuo tada lietuvių kalba ėmė nykti. Jogailos išrinkimas Lenkijos karaliumi pribagė lietuvių kalbą, nes lietuviškai nemokantys atvykėliai lenkų kunigai naujakrikštus mokė lenkų kalbos – patiems išmokyti lietuvių nebuvo duota Dievo⁶⁹. Visgi K. P. Bogušas neskuba „surusinti“ visos lietuvių bajorijos, nes, pirma, mato surusėjusius kunigaikščius ir, antra, konstatuoja lietuvių didikų prievolę mokytis lenkų kalbos, kuri buvo reikalinga bendriems Lietuvos ir Lenkijos valdymo reikalams⁷⁰. K. P. Bogušo atsargumą galima laikyti lietuviškos mokslinės koncepcijos, kritiškai vertinančios visos lietuvių bajorijos „surusėjimą“, pradžia. Lenkų istoriografijoje įvažinėtomis mokslinėmis-teorinėmis vėžėmis lietuvių „surusėjimo“ konceptą galutinai pakreipė Joachimas Lelewelis (1786–1861). Teorija dėstoma 1822–1824 m. Vilniaus universitete skaitytų paskaitų ir kitų vilnietišku darbų – intarpų Teodoro Wagos Lenkijos istorijos vadovėlyje mokykloms – pagrindu sukurtoje Lietuvos ir Rusijos istorijoje⁷¹. Jam lietuviai – nesavarankiškas istorinis objektas, audringų istorinių laikų blaškomas tarp Lenkijos ir Rusijos. Dar būdami pagonys Rusijos užkariautojai lietuviai patyrė galingą įvairią jos įtaką, kuri galėjo juos nutautinti ir paversti stačiatikiais. Tačiau lietuviai rinkosi katalikišką krikštą, nes žinojo, kad stačiatikiškas neapsaugotų jų nuo priešų kryžiuočių⁷². Kita vertus, rusėnų įtakos būta tokios paveikios, jog Rusiją užėmę lietuvių didikai tuojau pat perėmė rusėnų kalbą ir papročius. Lietuvių ir rusėnų tautų aukštųjų klasių atstovai susiliejo: Kazimiero valdymo laikais XV a. antrojoje pusėje ponų tarybos nariai lietuviai rašė ir kalbėjo rusėniškai⁷³, LDK viešpatavo rusėnų kalba ir raštija⁷⁴. Tvirtino, kad lietuvių teisėje – Kazimiero teisyne – nebuvo nieko lietuviško – ši jos dalis nuskendo užtvindyta rusėnų⁷⁵. Visgi lietuvių liaudis neatsisakė gimtosios lietuvių kalbos ir

⁶⁹ BOHUSZ, Xawier. *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa ...* Warszawa, 1808, p. 203–205.

⁷⁰ Ten pat, p. 203, 205.

⁷¹ LELEWEL, Joachim. *Dzieje Litwy i Rusi aż do unjiz Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Poznań, 1844, p. 3nn (Pratarmė); ŠIDLAUSKAS, Algirdas. *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Mokslas, 1986, p. 55–56, 62–63.

⁷² LELEWEL, Joachim. *Dzieje Litwy i Rusi*. p. 112–113, 115.

⁷³ Ten pat, p. 136, 148, 157.

⁷⁴ Ten pat, p. 170–171.

⁷⁵ Ten pat, p. 167.

papročių⁷⁶. J. Lelewelis nuolatos pabrėžia išskirtinius lenkų nuopelnus ir reikšmę lietuvių socialiniame, politiniame, teisiniame ir dvasiniame-kultūriniame virsme. Su katalikišku krikštu lietuviai pasidavė lenkų įtakoms, atvedusioms į lenkų lietuvių vienybę⁷⁷. Lenkija, lietuvių bendradarbė ir pagalbininkė, apsaugojo juos nuo svetimų rankų, t. y. Maskvos valstybės agresijos⁷⁸. Lenkai išmokė lietuvius savos kalbos ir papročių⁷⁹. Taip pat ir rusėnai lenkėjo, perimdami lenkų teisę ir valdžios institutus⁸⁰. Tokį J. Lelewelis išvydo lietuvių ir rusėnų aukštųjų klasių, iš esmės bajorijos, įsiliejimą į lenkų tautą. Kartu su lenkiškuoju lietuvių surusėjimo konceptu Rusijos imperijoje Nikolajaus Ustrialovo (1805–1870) pastangomis gimė rusiškas⁸¹. Jis, kaip ir J. Lelewelis, tvirtino, kad per ekspansiją Rusijoje lietuviai patyrė jų prigimtį keičiantį rusų poveikį: užkariautojas stambeldys lietuvis, menkai išmanantis pilietinius įstatymus, nyko milžiniškoje rusų tautos masėje, perėmė jų kalbą, įstatymus ir tikėjimą, todėl mažai kuo skyrėsi nuo rusų jau Gedimino (1316–1341) ir jo palikuonių laikais⁸². Arčiausiai prie didžiųjų kunigaikščių sosto stovėdavo rusų didikai, o valdovų dvare viešpatavo rusų kalba ir rusų tautiškumas⁸³. Sąjunga su Lenkija ir katalikiškas krikštas, – tai skriauda rusų tautai⁸⁴, – keitė LDK rusišką tautiškumą į svetimą lenkiškumą, lenkai ėmė laikyti Lietuvą savo sena provincija⁸⁵. Nepaisant to, Maskvos carai išsaugojo teisę įjungti į bendrą valstybę prigimtimi rusišką Lietuvos kunigaikštystę – Vakarų Rusią⁸⁶.

Per XIX a. įsibėgėjusius istorijos šaltinių tyrimus ir jų leidybą Rusijos imperijoje atsivėrė nauji lietuvių kalbos vartojimą LDK atskleidžiančių faktų klodai ir jie buvo įtraukiami į mokslinius darbus. Greta šios išimtinai mokslinės pažangos stiprėjo politiniai faktoriai, kuriuos atnešė lietuvių nacionalinio atgimimo postulatas, tautinę tapatybę siejantis išskirtinai su gimtąja kalba. Dėl to Augustinas Voldemaras (1883–1942) 1909 m. savo studijoje, skirtoje nacionalinei kovai LDK, ypatingą dėmesį skyrė Žemaitijos vyskupo Merkelio Giedraičio ir vyskupijos kanauninko Mikalojaus Daukšos nacionalinės kultūros politikos siekiams per švietimą gimtąja kalba išsaugoti

⁷⁶ Ten pat, p. 136.

⁷⁷ Ten pat, p. 159.

⁷⁸ Ten pat, p. 157.

⁷⁹ Ten pat, p. 173.

⁸⁰ Ten pat, p. 166.

⁸¹ УСТРЯЛОВ, Николай. *Исследование вопроса, какое место в Русской истории должно занимать Великое Княжество Литовское...* Санкт Петербург, 1839.

⁸² Ten pat, p. 16–17, 32–35.

⁸³ Ten pat, p. 31, 40.

⁸⁴ Ten pat, p. 37–40.

⁸⁵ Ten pat, p. 19–20, 29, 42.

⁸⁶ Ten pat, p. 24. Pagrindinius LDK istorijos diskursus šiuolaikinės Rusijos istoriografijoje pristato: ФИЛЮШКИН, Александр. Вглядываясь в осколки разбитого зеркала: Российский дискурс Великого Княжества Литовского, *Ab imperio. Исследования по новой имперской истории и национализму в постсоветском пространстве*, 4/2004, p. 561–600.

Lietuvoje visuotiną lietuvių kalbos vartojimą ir gaivinti tautinę savimone⁸⁷ – juk, anot M. Daukšos, gimtoji kalba padeda išsaugoti tautos politinį savarankiškumą⁸⁸. Lietuviams XVI–XVII a. sanvartoje keliami nacionaliniai uždaviniai A. Voldemaro darbe didele dalimi atitiko jo gyvenamo laikmečio politines-kultūrines realijas, pavyzdžiui, ieškant atsakymo į klausimą, kas yra lenkiškai kalbantys lietuviai Lietuvoje⁸⁹. Janas Jakubowski (1874–1938) 1912 m. paskelbtoje knygelėje pagrįstai įrodinėjo, kad lietuvių, baltarusių ir lenkų trikalbystė Lietuvoje susiklostė istoriškai, o lietuvių tapatybė nebūtinai turėjo būti griežtai susieta su kalba⁹⁰. Puikaus Jano Fijałeko (1864–1936) tyrimo (1914 m.) antraštėje jau buvo įrašyta išvada, jog lietuvių kalbą išsaugojo Lenkijos atneštas Lietuvos krikštas. Tai Lenkijos katalikų bažnyčios reikalas ir nuopelnas, kad lietuvių liaudis išlaikė savo kalbą, nes lenko prigimčiai buvo svetima naikinti ar persekioti kitą kalbą⁹¹. Apskritai šių mokslininkų darbai prisidėjo prie lietuvių, pirmiausia bajorijos, surusėjimo XIV–XVI a. koncepto tikslinimo. Iš surusėjusių visiems laikams išimama liaudis, tačiau abejojama dėl bajorijos: surusėjo visa⁹² ar tik diduomenė, ponai?⁹³ Tuo tarpu rusiška imperinė koncepcija, jei žvelgiamė į Matviejaus Liubavskio (1860–1936) veikalą, nesikeitė. 1915 m. jis rašė: „...Padauguvio ir Padneprės Rusia pakluso lietuvių kunigaikščių valdžiai. ...tačiau Vakarų Rusia ne tik neprarado savo istorinio paveldo, bet netgi nuolat diegė jį viešpataujančiai žemei, kuri dažniausiai ir pati tvarkėsi šios Rusios dalies pavyzdžiu, įsivedė rusų kalbą, rusiškas institucijas, rusų teisę ir net rusų

⁸⁷ ВОЛЬДЕМАР, Августин Иосифович. Национальная борьба в Великом Княжестве Литовском в XV и XVI веках. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, т. 14, кн. 3, 1909, p. 181–191.

⁸⁸ Ten pat, p. 187.

⁸⁹ Sulenkėjusi lietuvių šlėkta nebuvo denacionalizuota iki tarpinio lenkų, lietuvių ir rusėnų darinio; ji liko lietuviška pagal valstybinę (pilietinę) priklausomybę, o jos etniškumui – ar po lietuvių vardu slepiasi nutautėjęs lietuvius, ar rusėnas – nustatyti reikalingi genealoginiai tyrimai; lenkų šlėkta niekino lietuvius, žr.: ten pat, p. 193, 198.

⁹⁰ JAKUBOWSKI, Jan. *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią lubelską*. Warszawa: nakładem Towarzystwa naukowego warszawskiego, 1912.

⁹¹ FIJAŁEK, Jan. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa etc.: nakład Gebethnera i Wolfa, 1914, p. 39–333; generalinė išvada: p. 332–333.

⁹² J. Jakubowski spėliojo, ar jau iki Jogailos valdymo baltarusių (rusėnų) kalba buvo Lietuvos dvaro ir bajorijos šnekamoji; manė kiekvieną lietuvių šlėktą jau nuo XVI a. pradžios kalbėjusį baltarusių tarmė ir rašiusį rusėniškai; tvirtino, kad lietuvių ir rusėnų šlėktos asimiliacija Liublino unijos išvakarėse jau buvo visiškai pasibaigusi, žr.: JAKUBOWSKI, Jan. *Studia*. p. 12–14, 61, 63, 81. Lietuvių bajorija buvo surusėjusi jau katalikiško krikšto metu (1387 m.), žr.: FIJAŁEK, Jan. *Uchrześcianienie Litwy*. p. 49–51, 56.

⁹³ Augustinas Voldemaras rašė, kad pirmiausia nutautėjo Rusioje įsikūrę lietuvių kunigaikščiai, todėl diduomenės viršūnės dar iki krikšto buvo stipriai surusėjusios, o diduomenė pati nepastebėjo, kaip prarado ryšį su tautiškumu; krikštas išvadavo lietuvių tautą nuo varžymosi su rusų asimiliacinėmis įtakomis; kai žlugo M. Giedraičio ir M. Daukšos pastangos sukurti literatūrą lietuvių kalba, visos lietuvių bajorijos sulenkėjimo klausimas buvo išspręstas, žr.: ВОЛЬДЕМАР, Августин Иосифович. Национальная борьба. p. 161, 163, 168–169, 192.

tikėjimą. Dėl to ir Lietuviškos Rusios valstybės istorija tam tikru mastu yra Kijevo Rusios istorijos tiesioginė tęsia, tolimesnė raida⁹⁴.

Naujausioje istoriografijoje lietuvių bajorijos surusėjimo kanonas⁹⁵ užleido vietą daugelio LDK lietuvių rusėnų kalbos mokėjimo XV–XVI a. diskursui⁹⁶. Pagrįstai jį kritikuojant, – tame yra nemažas lietuvių istoriografijos nuopelnas, – atveriami silpnieji, menkiau argumentuoti jo aspektai, ižiebiantys naujas mokslines diskusijas, gausinantys žinias apie lietuvių kalbos vartojimą ir atskleidžiantys jos socialinį, politinį ir kultūrinį vaidmenį LDK.

Išvados

Rusų / rusėnų indėlis į lietuvių etnokultūrinę emancipaciją siekia laikus iki lietuvių valstybingumo atsiradimo. Nuo XV a. vidurio išibėgėjęs rusėnų rašto ir kalbos įsigalėjimas LDK valdymo, teisės ir teisėtvarkos dokumentuose, grožinėje literatūroje, pirmiausia LDK metraščiuose ar kronikose, kurį palaikė politinė tauta, o nūnai iliustruoja neišsenkantys kirilicos dokumentų vizualiniai argumentai, ilgainiui pavirto triuškinamais lietuvių bajorijos surusėjimo teiginio patvirtinimais. Prie visa to pasitelkę milžinišką, XIX a. pradžią siekiančią klausimo istoriografiją, pasigedę juose savo gyvenamo laikmečio lietuviško etniškumo apraiškų, pirmiausia – lietuvių

⁹⁴ ЛЮБАВСКИЙ, Матвей. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва: Московская художественная печать, 1915, p. 1.

⁹⁵ Dėl lietuvių surusėjimo nepagrįstai tvirtina: BUMBLAUSKAS, Alfredas. Apie „starolitvinus“, senąją Lietuvą ir šiuolaikines tapatybes. *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. habil dr. Tamaros Bairašauskaitės 65-ėčio sukakčiai*, sudarytojai: Olga Mastianica, Virgilijus Pugačiauskas, Vilma Žaltauskaitė. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 454: „...priėmę krikštą lietuviai pradėjo ne lenkėti, o rusėti ir ne lenkiškai kurti Lietuvos Metriką, metraščius ir Statutus. ...lenkų kalbą priėmėme ne prievarta, o patys Seimo sprendimu 1697 m. ir ne lietuvių kalbos (nes tokio raštijos modelio beveik nebūta), o gudų kalbos sąskaita.“

⁹⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Kokia kalba buvo kalbama ir rašoma Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVII amžiais? *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 22, 1982, p. 110–111: „... kiekvienas šlėkta turėjo žinoti LDK statutą, kuriame buvo nusakytos jo privilegijos ir teisės, vadinasi, ir suprasti tą kalbą, kuria statutas buvo surašytas.“ Ten pat, p. 117: „Turint galvoje, kad toji kalba buvo oficialioji valstybės administracijos ir teismo organų kalba, ją vartojo, vadinasi, ir suprato net Didžiosios Kunigaikštystės šiaurės-vakarų rajonuose, gyventuose lietuvių ir žemaičių.“ Levo Vladimirovo požiūrį vadina logišku: RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Kalbinė padėtis*. p. 149. Stanislovas Lazutka konkrečiai nurodė senosios baltarusių kalbos įsigalėjimo Lietuvoje mastus: „...ponai, šlėkta, miestiečiai ir, matyt, net kai kurie valstiečiai“ – visi mokėjo senąją baltarusių kalbą, nes ji ne tik oficiali kanceliarinė Lietuvos valstybės kalba, „...bet apskritai ir visuomeninio bendravimo kalba“, žr.: *Lietuvos Metrika (1528–1547)*. 6-oji Teismų bylų knyga, par. Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė ir kt. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995, p. cxxi–cxxii; LAZUTKA, Stanislovas. *Język Statutów litewskich i Metryki litewskiej. Lithuania*, 1997, Nr. 1–2, p. 32–33; vėliau išbraukė valstiečius iš senosios baltarusių kalbos žinovų gretų, žr.: ЛАЗУТКА, Станиславас; ВАЛИКОНИТЕ, Ирена; ГУДАВИЧЮС, Эдвардас. *Первый Литовский Статут (1529 г.)*. Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 64–68. Plačiau: RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Kalbinė padėtis*. p. 139–150.

kalbos vartojimo raštijoje, tyrinėtojai priedavo išvadą: lietuviai, jų etnosocialinis elitas – bajorija, – surusėjo. Gal net liaudis, valstiečiai, kalbėjo rusėniškai. Surusėjimą keitė bajorijos lenkėjimas.

Jano Długoszo Kronikoje atskleidžiamame seniausiam, XV a. antrosios pusės, lietuvių tautiškume (tapatybėje), – vėlyvųjų viduramžių lietuvių tautos („gentinės nacijos“) konstrukte, – jokio rusiškumo nebuvo. Jis pristatė paradoksą, kaip valdančioji LDK dinastija, jos pagoniškieji valdovai, kurie lietuvių politijoje buvo giliausioje akultūracijoje su rusais, savo veikloje atskyrė dvasinį ir kultūrinį lietuvių gyvenimą nuo rusų.

Lietuvių (bajorijos) „surusėjimo“ diskursas nuo pat savo ištakų stokojo nuoseklumo. Surusėti buvo galima perėjus į stačiatikybę, keičiant išvaizdą ir pan. XVI a. įsiviešpatavo rusų / rusėnų kalbos ir rašto vartojimo argumentas. Iš dalies pagrįstai. Kelių šimtmečių sugyvenimo patirtys bendros Gediminaičių dinastijos valdomoje valstybėje palaikė lietuvių ir rusėnų privilegijuotųjų sluoksnių integracijos slinktį. Lietuvos didieji kunigaikščiai nuo XV a. 4-ojo deš. silpnino lietuvių krikšto metu rusėnams stačiatikiams įvestus suvaržymus, atverdami jiems galimybes įsilieti į lietuvių katalikų diduomenės dominuojamą ir konstruojamą sociopolitinę ir teisinę LDK erdvę. Gimstančios LDK valdančiosios politinės (lietuvių politinės) tautos nuopelnams priklausė rusėnų rašto (kalbos) vartojimo išplėtojimas ir įtvirtinimas valstybėje. Didysis kunigaikštis ir lietuvių valdančioji diduomenė palankiai vertino rusėnų kalbą, priimdama ją kone kaip pagrindinę rašto kalbą valstybės valdymo ir teisingumo dokumentavimo raštvedyboje, diplomatinuose ryšiuose su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste, Moldavija, totorių ordomis.

Rusėnams, kaip politinės tautos nariams, įsibėgėjus luominei LDK valdančiųjų sluoksnių konsolidacijai, atsirandant bendrai istorinei valstybinei atminčiai, jų rašto (kalbos) vartojimas valstybės valdyme padėjo sklandžiai įsilieti į „lietuvišką“ LDK sociopolitinę aplinką, kurioje „lietuviškumas“ galutinai prarado etnines konotacijas. LDK rusėnų kalba buvo paskleista naujos lietuvių ir rusėnų socialinės-politinės bendrijos idėja, kurią Palemono legendoje išdėstė lietuvių kilmės valdančioji diduomenė. XV–XVI a. sanvartoje LDK jau veikianti ankstyviesiems naujiesiems laikams būdinga nauja politinė bendrija – santykinai vieninga tarpregioninė, etnokultūriškai mišri ponų arba diduomenės (bajorijos) tauta, – asmeniniame ir viešajame gyvenime vartojo dvi, lietuvių ir rusėnų, kalbas, o su lenkų – ir tris, t. y. neturėjo vienos bendros / oficialios valstybinės kalbos. Kita vertus, LDK politinės tautos viduje kalbų santykiai (prioritetai) iki XVII a. pabaigos nei sukūrė sąlygas bendros (vienos) kalbos dominavimui, nei turėjo galių išstumti kurią nors kalbą iš tradicinės jos funkcionavimo sferos.

LDK valdžios viršūnėse neaptinkame socialinių, politinių ir kultūrinių veiksmų, kurie būtų skatinę lietuvių bajorijos surusėjimą.

Žymiausi XVI a. vidurio – XVII a. pirmosios pusės lietuvių kultūros ir raštijos atstovai savo darbuose konstatavo ne bajorijos surusėjimą, bet lenkėjimą nuo XVI a. pabaigos: lenkų kalba buvo pasirenkama vietoj lietuvių (žemaičių), bet ne rusėnų.

Rusėnų kalba neatrodė lietuviams gyvybiškai svarbi, vertinga ar sava. Nuo XVI a. antrosios pusės imama manyti, kad lietuvių kalba Lietuvos viešajame gyvenime galėjo ir privalėjo pakeisti valstybėje įsigalėjusias lenkų ir rusėnų kalbas. Tai ankstyviesiems naujesiems laikams būdinga kalbinių santykių specifika LDK, kai etninės, politinės ir socialinės grupės daugiatautėje valstybėje savaip regėjo etnolingvistinius prioritetus ir atitinkamai juos plėtojo, artinant vienos nacionalinės (valstybinės) kalbos – LDK ja tapo lenkų – įvedimą naujaisiais laikais. Šioje aplinkoje lietuvių kultūros ir raštijos atstovų etnocentrizmo puoselėjamos kalbų lygybės vizijos pureno dirvą ankstyvųjų naujųjų laikų lietuvių tautos (nacijos) arba nacionalizmo idėjoms daiginti.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

1. ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
2. BARTLETT, Robert. Medieval and Modern Concepts of Race and Ethnicity. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 31(1), winter, 2001.
3. BARTLETT, Robert. *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*. London: Allen Lane, The Penguin Books, 1993.
4. BIELSKI, Marcin. *Kronika tho iesth historia Źwiata na sześć wieków*. Kraków, 1564.
5. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Apie „starolitvinus“, senąją Lietuvą ir šiuolaikines tapatybes. Iš *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. habil dr. Tamaros Bairašauskaitės 65-ečio sukakčiai*, sudarytojai: Olga Mastianica, Virgilijus Pugačiauskas, Vilma Žaltauskaitė. Vilnius: LII leidykla, 2015.
6. Martini CROMERI *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX ...* Basileae, 1555.
7. DINI, Pietro Umberto. *Baltų filologijos studijos. Rinktiniai straipsniai 1991–2007*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
8. Ioannis DLUGOSII *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, lib. 10 (1370–1405). Varsaviae: PWN, 1985.
9. Ioannis DLUGOSII *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 11 et 12 (1431–1444). Varsaviae: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
10. Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga siódma, księga ośma (1241–1299). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1974.
11. Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dziesiąta (1370–1405). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
12. Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dziesiąta, księga jedenasta (1406–1412). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
13. Jana DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga jedenasta (1413–1430). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.

14. JANA DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dwunasta (1445–1461). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
15. JANA DŁUGOSZA *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, księga dwunasta (1462–1480). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
16. DUBONIS, Artūras. Кудэл лѣтывосъ валстечди някалбѣю русѣнишкау XVI амѣиуѣ? (Kodėl Lietuvos valstiečiai nekalbėjo rusėniškai XVI amžiuje?). *Lietuvos istorijos metraštis, 2016 metai*, 2. Vilnius: LII, 2017.
17. DUBONIS, Artūras. On the Lithuanian National Identity in the Early Modern Period (late 15th–first half of the 17th centuries). *Lituanistyka i wschodoznawstwo. Studia dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Pietkiewiczowi*, red. Grzegorz Błaszczyk, Grzegorz Skrukwa, Marta Studenna-Skrukwa. Poznań: UAM, 2020.
18. DUBONIS, Artūras. The prestige and decline of the official (state) language in the Grand Duchy of Lithuania (fifteenth–sixteenth century): problems in belarusian historiography. *Lithuanian Historical Studies*, 20, 2015. Vilnius: LII, 2016.
19. FIJAŁEK, Jan. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa etc.: nakład Gebethnera i Wolfa, 1914.
20. GAWLAS, Sławomir. Świadomość narodowa Jana Długosza. *Studia źródłoznawcze*, t. 27. Warszawa-Poznań, 1983.
21. GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos Europėjimo keliais. Istorinės studijos*. Sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas. Vilnius: Aidai, 2002.
22. JAKUBOWSKI, Jan. *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią lubelską*. Warszawa: nakładem Towarzystwa naukowego warszawskiego, 1912.
23. KŁOCZOWSKI, Jerzy. Polacy a cudzoziemcy w XV wieku. *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*. Warszawa: PWN, 1973.
24. KRZYŻANIAKOWA, Jadwiga. Pojęcie narodu w „Rocznikach“ Jana Długosza. Z problemów świadomości narodowej w Polsce w XV wieku. *Sztuka i ideologia XV wieku. Materiały sympozjum Komitetu nauk o sztuce Polskiej akademii nauk, Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r.*, pod red. Piotra Skubiszewskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1978.
25. KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
26. LAZUTKA, Stanislovas. Język Statutów litewskich i Metryki litewskiej. *Lithuania*, Nr. 1–2, 1997.
27. LELEWEL, Joachim. *Dzieje Litwy i Rusi aż do unjiz Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Poznań, 1844.
28. LIETUVIS, Mykolas. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*. Vilnius: Vaga, 1966 (su reprintu: Michalonis Lituani *De moribus tartarorum, Lituatorum et Moschorum ...* Basileae, 1615).
29. *Lietuvos Metrika (1528–1547)*. 6-oji Teismų bylų knyga, par. Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė ir kt. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995.

30. NARBUTAS, Sigitas. Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandriui VI: Tekstas ir jo kontekstai. *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha. Mokslinių straipsnių rinkinys. Grand duke of Lithuania Alexander Jagiellonian and his time. Collected articles*, sud. Daiva Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007.
31. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės tautos specifika ir santykis su moderniąja tauta. *Praeities pėdsakais. Skiriama Profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*. Vilnius: LII leidykla, 2007.
32. OCHMAŃSKI, Jerzy. Michalon Litwin i jego traktat „O zwyczajach tatarów, litwinów i moskwiczinów“ z połowy XVI wieku. Jerzy Ochmansky, *Dawna Litwa. Studia historyczne*. Olsztyn: Pojezierze, 1986.
33. *Pirmojo Lietuvos Statuto Slucko nuorašas*. Par. Irena Valikonytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.
34. *Polonicae Historiae Corpus hoc est Polonicarum Rerum Latini recentiores et veteres scriptores, quotquot extant, uno volumine comprehensi omnes ...*, [t. 1.]. Basileae, [1582].
35. RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatūs archyvai*. Vilnius: LII leidykla, 2015.
36. RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Kalbinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (iki XVI a. vid.): interpretacijos istoriografijoje. *Lituanistica*, 3(93), 2013.
37. ROTUNDAS, Augustinas. Laiškas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Steponui (1576). *Šešioliktojo amžiaus raštija (=Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5)*. Vilnius: prada, 2000.
38. ROTUNDAS, Augustinas. Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu. *Šešioliktojo amžiaus raštija (=Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5)*. Vilnius: prada, 2000.
39. SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Suvaldyti chaosą: Bandytas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą. *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. Darius Antanavičius, Darius Baronas, kn. 1. Vilnius: LII leidykla, 2008.
40. SLIESORIŪNAS, Gintautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės teisių suliginimo – *Coeaquetio iurium* – įstatymo priėmimas 1697 metais. *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. kol. Zigmantas Kiaupa etc. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.
41. SLIESORIŪNAS, Gintautas. Sejmiki nowogródzkie w okresie bezkrólewia 1696–1697 r. a nadanie językowi polskiemu statusu urzędowego w Wielkim Księstwie Litewskim. *Między Wschodem a Zachodem*, [t. 1]: Z dziejów Polski czasów nowożytnych, pod red. Jacek Staszewskiego etc. Toruń, 2002.
42. STRYJKOWSKI, Maciej. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi ... wydanie nowe będące dokładnym powtórzeniem wydania pierwotnego Królewieckiego z roku 1582 ...*, t. 1. Warszawa: nakład Gustawa Leona Glücksberga, 1846.
43. ŠIDLAUSKAS, Algirdas. *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Mokslas, 1986.

44. VALE, Malcolm. Language, politics and society: the uses of the vernacular in the later Middle Ages. Ed. by P. Waller and G. W. Bernard. *The English historical review*, 70(485), February, 2005.
45. *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 2 (1410–1572). Ed. ab Augustin Theiner. Roma: Typis Vaticanis, 1861.
46. VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS, Albertas. *Lietuvos istorija*. lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, red. kol.: Jonas Lankutis ir kt. Vilnius: Vaga, 1989.
47. *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*. Sud. Eugenija Ulčinaite ir Algirdas Šidlauskas, iš lot. kalb. vertė Eugenija Ulčinaite. Vilnius: Mokslas, 1987.
48. VLADIMIROVAS, Levas. Kokia kalba buvo kalbama ir rašoma Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVII amžiais? *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 22, 1982.
49. ВОЛЬДЕМАР, Августин Иосифович. Национальная борьба в Великом Княжестве Литовском в XV и XVI веках. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, т. 14, кн. 3, 1909.
50. ВОРОНИН, В. А. На пути к модерной литвинской нации (по материалам Второго и Третьего сводов Белорусско-литовского летописания). *Нарративы руси конца XV – середины XVIII в.: в поисках своей истории*, отв. сост., отв. ред. серии Андрей В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2018.
51. ГЕРБЕРШТЕЙН, Сигизмунд фон. *Записки о Московии*. Москва: Издательство МГУ, 1988.
52. ДЗЯРНОВІЧ, Алєг. Літоўская мова ў Вялікім Княстве Літоўскім: паміж функцыяй і статусам. *Палітычная сфера*, № 16–17 (1–2), 2011.
53. ДЗЯРНОВИЧ, О. И. Не обчым яким языком, але своим власным: «руска мова» как «место памяти» руси ВКЛ XVI–XVII вв. *Места памяти руси конца XV – середины XVIII в.*, отв. сост., отв. ред. серии Андрей В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2019.
54. ДОРОНИН, Андрей Владимирович. Миф нации: приглашение к дискуссии. *Вестник Удмуртского университета*, вып. 3 (История и филология), Ижевск, 2011.
55. ДУБОНИС, Артурас. Великое Княжество Литовское как «место памяти» несостоявшейся литвинской нации (XV – начало XVII в.). *Места памяти руси конца XV – середины XVIII в.*, отв. сост., отв. ред. серии Андрей В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2019.
56. ЛАЗУТКА, Станисловас; ВАЛИКОНИТЕ, Ирена; ГУДАВИЧЮС, Эдвардас. *Первый Литовский Статут (1529 г.)*. Vilnius: Margi raštai, 2004.
57. ЛЮБАВСКИЙ, Матвей. *Очерк истории Литовско–Русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва: Московская художественная печатня, 1915.
58. МОЗЕР, Михаэль. Что такое «простая мова»? *Studia slavica Academiae scientiarum hungaricae*, t. 47 (3–4), 2002.

59. ТЕМЧИН, Сергей Юрьевич. Языки восточнославянской культуры Великого Княжества Литовского и Польского Королевства и религия. *Религия и русь XV–XVIII вв.*, отв. сост., отв. ред. серии Андрей В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2020.
60. УСТРЯЛОВ, Николай. *Исследование вопроса, какое место в Русской истории должно занимать Великое Княжество Литовское...* Санкт Петербург, 1839.
61. ФИЛЮШКИН, Александр. Вглядываясь в осколки разбитого зеркала: Российский дискурс Великого Княжества Литовского. *Ab imperio. Исследования по новой имперской истории и национализму в постсоветском пространстве*, 4/2004.

How the Lithuanian Nobility “Became Russian” in the 14th–16th Centuries

Dr. Artūras Dubonis

The Lithuanian Institute of History, Tilto st. 17, Vilnius
E-mail: arturas.dubonis@istorija.lt

Summary

The contribution of Russians/Ruthenians towards the ethno-cultural emancipation of Lithuanians was significant, dating back to the times even before the emergence of Lithuanian statehood. The growing entrenchment of Ruthenian writing and language in governance, legal and law and order documents of the Grand Duchy of Lithuania (GDL), fiction, and primarily the annals and chronicles of the GDL from the middle of the 15th century, which had the support of the political nation and which is illustrated by the multitudes of visual arguments in the form of documents written in Cyrillic script, gradually developed into the overwhelming confirmation of the Lithuanian nobility’s Russification. Adding to this, the enormous historiography on this issue, which reached into the early 19th century, and lacking significant expressions of Lithuanian ethnicity in such documents from their own days – primarily the use of Lithuanian in writing – researchers usually reached the following conclusion: Lithuanians, or their ethno-social elite – the nobility – had turned Russian. Perhaps even the common folk, the peasants, spoke Ruthenian. In turn, Russification was replaced by the Polonisation of the nobility.

The oldest Lithuanian national identity – a construct of the late medieval Lithuanian nation (a “tribal nation”) – revealed in Jan Długosz’s *Kronika* from the second half of the 15th century, did not feature any Russianness as such. He presented the paradox of how the ruling GDL dynasty and its pagan rulers, who were immersed in the deepest acculturation with the

Russians from among the Lithuanian polity, made a point of separating the religious and cultural life of Lithuanians from Russians in their activities.

The discourse about how the Lithuanians (i.e., the nobility) “became Russian” has lacked consistency ever since its very inception. One could become Russian through conversion to Orthodoxy or by changing one’s appearance, and such. In the 16th century, the argument concerning the use of the Russian/Ruthenian language and writing gained prominence: justifiably so, in part. Several centuries of co-existence in the joint state ruled by the Gediminid dynasty upheld the integration of privileged layers from among the Lithuanian and Ruthenian population. From the 1430s, the grand dukes of Lithuania relaxed the restrictions that had been placed upon Orthodox Ruthenians during the baptism of Lithuanians, making it possible for them to integrate into the socio-political and legal GDL space dominated and constructed by the Lithuanian Catholic aristocracy. Among the merits of the nascent ruling (Lithuanian political) nation of the GDL was the development and entrenchment of the Ruthenian script (language) in the state. The grand duke and the Lithuanian ruling aristocracy looked favourably upon Ruthenian, accepting it as practically the main written language in the state’s governance and legal documentation, in diplomatic communication with the Grand Duchy of Moscow, Moldavia and the Tatar hordes.

With the acceleration of the consolidation of estates within the ruling layers of the GDL and the emergence of a common historical state memory, for Ruthenians, being members of the political nation, the use of their writing (language) in the state’s governance helped them to organically merge into the “Lithuanian” socio-political environment in the GDL whose “Lithuanianness”, incidentally, had finally lost its ethnic connotations. In the GDL, the Ruthenian language was spread as the idea of the new Lithuanian and Ruthenian socio-political community, which the ruling aristocracy of Lithuanian origins had outlined in the legend of Palemon. At the turn of the 15th–16th centuries, in the GDL the new, already-functioning political community characteristic of the early modern period, i.e., a relatively unified inter-regional ethno-culturally diverse nation of lords or aristocracy (nobility), used two languages in private and public life – Lithuanian and Ruthenian – increasing to three if Polish is also included. That is, there was no one common/official state language. On the other hand, up to the 17th century, language relations (priorities) within the political nation of the GDL neither created the conditions for the dominance of a common (one) language, nor did it have the power to exclude any of the used languages from their traditional sphere of functioning.

At the top levels of government in the GDL, we do not come across any social, political or cultural factors that could have encouraged the Lithuanian nobility to become more Russian.

In their works, the most famous representatives of Lithuanian culture and writing from the middle of the 16th to the first half of the 17th centuries did not assert the increasingly Russian nature of the nobility, but rather its Polonisation from the end of the 16th century: Polish was being chosen instead of Lithuanian (Žemaitian), not Ruthenian. Moreover, Ruthenian did not appear to Lithuanians to be either critically important or deemed as “their own”. In their view, in Lithuania’s public life, the native Lithuanian language could and had to replace

Polish and Ruthenian which had become so entrenched at the state level. This was a feature of language relations in the GDL typical of the early modern period, where ethnic, political and social groups in multi-national states each had their own vision of ethno-linguistic priorities and developed them accordingly, culminating in the introduction of one national (state) language – in the GDL this was Polish – in the modern period. It was in this environment that the ethnocentric vision of language equality being nurtured by representatives of Lithuanian culture and writing established a fertile ground in which the nationalist ideas of the early modern period's Lithuanian nation could germinate.

Gauta / Received 2021 04 16
Priimta / Accepted 2021 10 06